

Voorwoord

De geschiedenis heeft vele helden voortgebracht. Charles Darwin, Johan Cruijff, Mahatma Ghandi, Martin Luther King, Nelson Mandela, de Geschwister Scholl, Marie Curie en Odysseus zijn enkele voorbeelden die kunnen worden beschouwd als grote helden uit de geschiedenis. Uit de voorbeelden blijkt de enorme verscheidenheid die gepaard gaat met het concept held. Zo zijn er onder andere mythische helden, politieke helden, verzetshelden, volkshelden en sporthelden. Een precieze definitie van een held blijkt dan ook te ontbreken. Het volgende voorbeeld maakt duidelijk dat het heldendom tijdgebonden en veranderlijk is.¹ In 2004 werd een groot mediaproject opgezet met als doel de grootste Nederlander aller tijden te verkiezen.² In hetzelfde jaar werd op 15 november Pim Fortuyn postuum tijdens het gelijknamige televisieprogramma verkozen tot grootste Nederlander. Ten tijde van deze verkiezing stond de moord op Pim Fortuyn in 2002 nog vers in het geheugen van de meeste Nederlanders, wat waarschijnlijk een rol speelde in de uitslag van de verkiezing. Later bleek overigens dat Willem van Oranje meer stemmen had gekregen en hij dus de eigenlijke winnaar was. Zou deze verkiezing over 100 jaar weer worden gehouden dan zou Fortuyn waarschijnlijk een minder hoge notering hebben gehad dan in 2004 het geval was. De discussie over wat het betekent om een groot Nederlander te zijn zal steeds opnieuw worden gevoerd en er zullen dan ook steeds nieuwe helden naar voren worden geschoven waar het Nederlandse volk zich aan kan spiegelen.³

Het veranderlijke karakter van heldendom kan verklaard worden door het gegeven dat helden een product zijn van een groep. Helden zijn een middel om de waarden van de groep te verbeelden in individuen. Helden zijn collectieve representaties en zijn daarmee niet alleen tijdgebonden, maar ook gebonden aan sociale en culturele groepen.⁴ Charles Darwin wordt bijvoorbeeld door veel biologen als held beschouwd, terwijl dat voor sommige voetbalfans Johan Cruijff is. De uitvinding van de held is een voortdurend proces van sociale constructie. De collectieve waarden van een samenleving zijn namelijk veranderlijk en tijdgebonden en om die reden wordt ook de held voortdurend volgens de huidige waarden gedefinieerd. Dit verklaart tevens waarom het heldendom van sommige personen uit de geschiedenis ter discussie wordt gesteld en zij hun status als held kunnen verliezen.⁵ Op de vraag wat een held is, kan om deze reden nooit een

definitief antwoord worden gegeven, omdat een held onderworpen is aan herstructurering en herinterpretatie.⁶

Er is dan ook in de geschiedenis verschillend gedacht over wat een persoon tot held maakt. In een reeks lezingen gehouden in 1840 kwam de Schotse historicus en wiskundige Thomas Carlyle tot de volgende definitie: 'Great Men [...] [who] have shaped themselves in the world's history.'⁷ Carlyle beschouwde de held als een oorzaak voor sociale verandering en stelde dat de vooruitgang van de beschaving terug kon worden gebracht tot de ideeën en daden van een aantal voorname personen uit de geschiedenis.⁸ Hoewel de elitaire visie van Carlyle op de geschiedenis tegenwoordig door weinigen nog wordt onderschreven, worden helden nog vaak geassocieerd met 'great men' en grootsheid. Zo werd het heroïsche leven volgens de Britse socioloog Mike Featherstone gekenmerkt door moed, de worsteling om uitzonderlijke doelen te behalen en de zoektocht naar deugdzaamheid, glorie, roem en eer. Dit leven vormt een sterk contrast met het alledaagse leven dat door Featherstone wordt omschreven als de alledaagse gewone wereld, onaangetast door grote en buitengewone gebeurtenissen.⁹

De grote mannen in onze heldenverhalen zijn meestal sterk, knap, slim, succesvol, moedig en bereid het goede te doen op kritieke momenten. Daarnaast zijn helden vaak sterke leiders wiens voorbeeld wordt gevolgd door anderen. Zo worden Mahatma Gandhi, Martin Luther King en Nelson Mandela als helden beschouwd vanwege hun leiderschapskwaliteiten en hun vermogen om het gedrag en de houding van mensen op ingrijpende manieren te veranderen.¹⁰ Een heroïsche daad wordt vaak omschreven als een extreme vorm van altruïsme. Een onbaatzuchtige handeling waarbij je anderen helpt is niet genoeg om als held te worden erkend, maar moet een hoger collectief doel dienen en de held moet bereid zijn om anderen te helpen met gevaar voor eigen leven.¹¹ Wat motiveert mensen om hun leven op het spel te zetten voor een collectief doel? Verzetshelden Hans en Sophie Scholl maakten deel uit van de verzetsgroep de *Weißer Rose* en kwamen als studenten in München in opstand tegen het nationaalsocialisme. Ze stredden voor vrijheid, vrede en voor een humane wereld, gedreven door de rusteloosheid van hun geweten en het gevoel dat hun eigen morele principes werden geschonden. Tijdens het verspreiden van pamfletten op de universiteit van München, waarin ze het Duitse volk opriepen tot gewelddoos verzet tegen het naziregime, werden zij opgepakt door de Gestapo en na een kort proces ter dood veroordeeld. De doodstraf werd nog op dezelfde dag als het proces voltrokken met een guillotine.¹² De Geschwister Scholl worden nu als helden beschouwd,

omdat zij het simpelste recht, de vrijheid van mensen, tot het bittere eind hebben verdedigd. Wellicht vinden we hierin het werkelijke heldendom: in de volharding om het alledaagse, kleine en vanzelfsprekende te verdedigen, alvorens er al te veel geschreven werd over grote dingen.¹³

Een ander voorbeeld van iemand die heroïsch handelde is Marie Curie. Haar onderzoek naar de radioactiviteit van materialen bracht zij in de praktijk door röntgenapparatuur in auto's te plaatsen om daar vervolgens zelf mee tijdens de Eerste Wereldoorlog langs het oostfront te rijden, wat vele soldatenlevens redde.¹⁴ Haar (wetenschappelijke) successen eisten een groot offer; Marie Curie overleed namelijk in 1934 op 66-jarige leeftijd aan leukemie, wat waarschijnlijk het gevolg was van jarenlange blootstelling aan radioactieve straling.¹⁵ Marie Curie is een voorbeeld van zelfopoffering, wat wij meestal associëren met heroïsche daden, en wordt door velen als heldin beschouwd vanwege deze ongekende toewijding aan de wetenschap. Daarnaast is zij een voorbeeld voor veel vrouwelijke wetenschappers, omdat ze een succesvolle carrière had als schei- en natuurkundige in een mannenwereld.

Spijtig genoeg moeten we vaststellen dat Marie Curie als vrouwelijke held een uitzondering vormde. Heldendom werd traditioneel geassocieerd met fysieke kracht, successen in de politiek, theologie, wetenschap en kunst: eigenschappen die we vooral relateren aan mannelijke deugden. Mannen bekleedden vaker sociale en publieke rollen die risicovol gedrag vereisen en gevaar voor het eigen leven met zich meebrengen (bijvoorbeeld krijger of brandweerman). Met andere woorden, helden vervulden een publieke rol waar vrouwen voor lange tijd geen deel van uit konden maken. Vrouwen die door de samenleving als held worden erkend worden dat vooral vanwege traditionele vrouwelijke deugden zoals behulpzaamheid en zorg voor anderen.¹⁶ De titel van held was dan ook voor lange tijd alleen voorbehouden voor de grote figuren in mythes en de geschiedenis. Tegenwoordig beschouwen we niet alleen de 'grote mannen' van Carlyle als helden, maar worden ook 'gewone' mensen zoals voetsoldaten, hulpverleners, sporters en gelukkig ook steeds meer vrouwen tot held(in) gedoopt.¹⁷

Mensen construeren verhalen over menselijke grootsheid met een held in de hoofdrol om door hen te worden verheven en hen te vereren. Veel voorbeelden van heldendom omvatten het overwinnen van moeilijke uitdagingen. Deze uitdagingen zijn veelvoudig, bijvoorbeeld een fysieke uitdaging waarvoor grote kracht nodig is of interne psychologische problemen die overwonnen moeten worden. De Griekse mythische

oorlogsheld Odysseus werd geprezen voor het overwinnen van talrijke obstakels tijdens zijn terugtocht van Troje naar zijn thuishaven in Ithaka. Zijn heldenstatus werd dermate groot dat lange en moeilijke reizen tegenwoordig odyssees worden genoemd.¹⁸ De heroïsche reis van Odysseus spreekt mensen nog steeds aan, omdat het symbool voor het leven zelf kan staan. Op deze manier bieden onze meest gekoesterde verhalen over heldenmoed een blauwdruk voor hoe onze eigen levensverhalen zich mogelijk in de loop van de tijd zouden kunnen ontvouwen.¹⁹ Verhalen over helden kunnen mensen emotioneel, moreel en spiritueel verheffen. Volgens Jean-Paul Sartre wordt de mens niet als lafaard of held geboren, maar alleen door jezelf in de wereld te werpen en jezelf op de proef te stellen kunnen mensen werkelijk mens worden.²⁰ Met andere woorden, verhalen over helden kunnen ons inspireren om zelf een heldhaftig leven te leiden en geven mensen het vertrouwen dat elk persoon het in zich heeft om heroïsch te handelen. Wellicht kunnen de helden die in dit themanummer van *Groniek* worden besproken u ook inspireren tot grootse daden.

In het eerste artikel vraagt Nicolaas A. Kraft van Ermel zich af of de Oekraïense aartsbisschop Andrej Sjeptytsky (1865-1944) een held genoemd kan worden. De schijnbaar tegenstrijdige daden van Sjeptytsky tijdens de Tweede Wereldoorlog – hij redde 150 Joodse levens, maar werkte tegelijkertijd samen met de Duitse invallers – deed bij Kraft van Ermel de vraag rijzen of de verering van Sjeptytsky als nationale held wel gerechtvaardigd is en hoe dit zich verhoudt tot onze perceptie van wat goed en fout is in het verleden. Dat de scheidslijn tussen held en antiheld moeilijk te trekken is, wordt tevens duidelijk in Mark Raats artikel over Grutte Pier. Raat laat zien aan de hand van feiten, fictie en beeldvorming rondom Pier Gerlofs Donia (ca. 1480-1520) hoe hij voor de Friezen de bekendste volksheld werd, terwijl de Hollanders hem beschouwden als een grote schurk. De presentatie van Grutte Pier als held geeft weer hoe het creëren van helden zich vaak uit in een narratief dat uitlegt welke persoonlijke kwaliteiten hij bezat die hem tot held maakten en hoe dit resulteerde in mythevorming en de vorming van collectieve herinneringen.

Na twee artikelen over mannelijke helden is het de beurt aan de vrouwen. Heldendom wordt doorgaans geassocieerd met gedrag en daden die als typisch mannelijk worden beschouwd. Dit maakt de vrouwelijke held in de geschiedenis minder bekend, maar daarmee nog niet minder heldhaftig.²¹ Kim Bootsma toont aan dat vrouwen in de negentiende eeuw als wasvrouw en marketentster onder dezelfde barre omstandigheden als de mannelijke

soldaten een belangrijke rol vervulden in het Nederlandse leger. Net als voor vele andere helden hadden de heroïsche daden van deze vrouwen vaak een tragisch en dodelijk einde tot gevolg. Vervolgens zal Mariëtte Willemsen een geheel ander onderwerp aansnijden: de helden van Nietzsche en Schopenhauer. Nietzsches helden waren krachtig, scheppend, handelend, en mannelijk. Dit stond in schril contrast met de zelf ontkennende filosofie van Schopenhauer. Willemsen geeft in haar artikel weer, aan de hand van Nietzsches Übermensch en Schopenhauers heilige held, hoe de meningen van deze twee filosofen verschilden en dat dit samenhangt met hun beoordeling van medelijden. Het themagedeelte sluit af met een artikel over de huldiging van sporthelden van Jurryt van de Vooren. Van de Vooren beschrijft hoe de verering van sporthelden zich in de loop van de geschiedenis heeft ontwikkeld. Sport is een nationale zaak geworden en daarmee worden sporthelden op hetzelfde voetstuk geplaatst als andere helden uit de geschiedenis. Dit blijkt onder andere uit de toename van koninklijke onderscheidingen die sporters ontvangen na behaalde successen, waar voorheen lintjes alleen voorbehouden waren aan generaals.

Het supplement opent met een pleidooi van onze eigen redacteur Hielke van Duuren. Hij pleit voor een nieuwe oplossing van het taalprobleem in de geesteswetenschappen. De linguïstische wending was de aanzet voor het idee dat onze taal de werkelijkheid vormt, daarvoor werd taal beschouwd als een middel om de waarheid uit te drukken. Na de linguïstische wending werd het idee gangbaar dat taal geen middel is, maar betekenis creëert en de werkelijkheid schept. Hoe kunnen de geesteswetenschappers dan nog objectieve wetenschap bedrijven wanneer de taal die zij aanwenden beladen is met hun eigen subjectieve werkelijkheidsbeleving? De oplossing voor de linguïsten was een grondige analyse van taal en taalgebruik. Volgens Van Duuren is het taalprobleem een probleem van het menszijn en westerse inzichten in het gebruik van taal zijn dan ook geen toereikende oplossing. De oplossing kan daarentegen volgens hem gevonden worden bij het Taoïsme. Deze Chinese filosofie kan ons leren om tot een bewuste en systematische omgang met taal te komen met als doel de ondermijnende werking van taal op te heffen.

In dit nummer van *Groniek* bieden wij u twee artikelen aan in de rubriek Levend Verleden. In het eerste artikel bespreekt Adriaan Duiveman de beleving van landschappen waarin rampen hebben plaatsgevonden en waar de mogelijkheid dat een nieuwe ramp zal plaatsvinden nog altijd aanwezig is. In het Nederlandse landschap zijn er plekken die herinneren aan de strijd

tegen het water. Een dijk bijvoorbeeld beschermt ons tegen de dreiging van het water en vormt tegelijkertijd een fysieke herinnering aan eerdere overstromingen. Duiveman betoogt dat we gebaat zijn bij een nieuw narratief om onze relatie met het water te beschrijven, in plaats van veroveringsdrang moet de nadruk gelegd worden op ons aanpassingsvermogen. In het tweede artikel analyseert Ivo van de Wijdeven de nawerking van het Verdrag van Trianon. De geschiedenis leeft in Hongarije en daar weet de Hongaarse regering handig op in te spelen. Het verdrag is de oorzaak van de schande waarmee de Hongaren nu al bijna honderd jaar moeten leven, want door het verdrag verloor Hongarije een groot deel van haar grondgebied. De redactie van *Groniek* wenst u veel leesplezier toe.

Noten

1. Lotte Jensen, "Heldenverering in Nederland," *Ex Tempore* 30 (2011): 6.
2. Jean-Pierre Geelen, "Even slikken: Pim Fortuyn als grootste Nederlander," *De Volkskrant*, laatst gewijzigd 16 november 2004, geraadpleegd 14 september 2018, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/even-slikken-pim-fortuyn-als-grootste-nederlander~b9499deb/>.
3. Mirjam Noorduijn, "Michiel de Ruyter: held van zijn tijd," *De Groene Amsterdammer*, laatst gewijzigd 23 4maart 2007, geraadpleegd 14 september 2018, <https://www.groene.nl/artikel/michiel-de-ruyter-held-van-zijn-tijd>.
4. Kristian Frisk, "What Makes a Hero? Theorising the Social Structuring of Heroism," *Sociology* (April 2018): 10, geraadpleegd 26 november, 2018, <https://doi.org/10.1177/0038038518764568>.
5. Zeno E. Franco, Kathy Blau Palo en Philip G. Zimbardo, "Heroism: A Conceptual Analysis and Differentiation Between Heroic Action and Altruism," *Review of General Psychology* 15, no. 2 (2011): 112.
6. Kristian Frisk, "What Makes a Hero?," 9
7. Thomas Carlyle, "Lecture I. [Tuesday, 5th May, 1840.] The Hero as Divinity. Odin. Paganism: Scandinavian Mythology," In *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. Ed. David R. Sorensen and Brent E Kinser (New Haven: Yale University Press, 2013), 21.
8. Thomas Carlyle, "Lecture I," 21.
9. Mike Featherstone, "The Heroic Life and Everyday Life," *Theory, Culture and Society* 9 (februari, 1992): 160, 165.
10. Allison T. Scott en George R. Goethals, "Hero Worship: The Elevation of the Human Spirit," *Journal of the Theory of Social Behaviour* 46, no. 2 (2015): 203-204.
11. Frisk, "What Makes a Hero?," 7.
12. Inge Scholl, *Die Weiße Rose* (Groningen: Wolter-Noordhoff N.V., 1969), 5-6.
13. Inge Scholl, *Die Weiße Rose*, 9.

14. Susan Quin, *Marie Curie: A Life* (New York: Simon & Schuster, 1995), 362.
15. Quin, *Marie Curie*, 416-417, 431-432.
16. Selwyn W. Becker en Alice H. Eagly, "The Heroism of Women and Men," *American Psychologist* 60, no. 4 (May 2004): 165.
17. Frisk, "What Makes a Hero?" 4.
18. Allison T. Scott en George R. Goethals, *Heroes: What They Do and Why We Need Them* (New York: Oxford University Press, 2010), 12.
19. Allison T. Scott en George R. Goethals, "Hero Worship: The Elevation of the Human Spirit." *Journal of the Theory of Social Behaviour* 46, no. 2 (2015): 203.
20. Jean-Paul Sartre, *Existentialism is a Humanism*, trans. Vertaald door Carol Macomber (New Haven: Yale University Press), 39.
21. Lotte Jensen, "Heldenverering in Nederland," 6.